

ОРГАНІЗАЦІЙНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕРШОГО РЕЛІГІЙНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В ЗАКАРПАТТІ

УДК 377 (477.87)

Галина Розлуцька, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”

ОРГАНІЗАЦІЙНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕРШОГО РЕЛІГІЙНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В ЗАКАРПАТТІ

У статті розкривається історичний аспект заснування Ужгородської греко-католицької семінарії. Проаналізовано досвід організації навчально-виховного процесу в вищому релігійному навчальному закладі. Виявлено використання різних форм навчання, кожна з яких підпорядкована основній меті підготувати високоосвічену молодь, готову до виконання душпастирських обов'язків та активної громадської позиції. З'ясовано значення організаційних та педагогічних характеристик у створенні інтелектуальної та духовної атмосфери сприятливої для формування національно свідомої закарпатської інтелігенції.

Ключові слова: професійна підготовка духовенства, релігійна освіта, семінарія, Закарпаття.
Літ. 15.

Галина Розлуцкая, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики
ГВУЗ “Ужгородский национальный университет”

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ УСЛОВИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ПЕРВОГО РЕЛИГИОЗНОГО ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ В ЗАКАРПАТЬЕ

В статье раскрывается исторический аспект учреждения Ужгородской греко-католической семинарии. Проанализирован опыт организации учебно-воспитательного процесса в религиозном высшем учебном заведении. Указано использование разных форм обучения, подчиненных главной целью подготовить образованную молодежь до исполнения пастырских обязанностей и активной гражданской позиции. Выяснено роль организационных и педагогических характеристик в создании интеллектуальной и духовной среды формирования национально сознательной закарпатской интеллигенции.

Ключевые слова: профессиональная подготовка духовенства, религиозное образование, семинария, Закарпатье.

Halyna Rozlutska, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor of the Pedagogy and Psychology Department
State Higher Educational Institution “Uzhhorod National University”

THE ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF ACTIVITY OF THE FIRST RELIGIOUS INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION IN TRANSCARPATHIA

The article deals with the historical aspect of establishment of Uzhhorod Greek Catholic seminary. The experience of the educational process at the religious institution of higher education is analyzed. The use of different forms of learning, each of them is subordinated to the main aim to prepare the highly educated young people that are ready to perform the pastoral duties and have an active civic position. The article shows the role of the organizational and educational features in the creation of intellectual and spiritual atmosphere favorable for the formation of the national conscious of Transcarpathian intellectuals.

Keywords: the professional training of clergy, the religious education, a seminary, Transcarpathia.

Постановка проблеми. В сучасних умовах зростає роль освіти, яка спроможна забезпечити високий рівень професійних знань та сприяти духовному утвердженню людини в динамічному і швидко змінюваному світі. Невід'ємною складовою системи національної освіти є релігійна освіта. Протягом історичного розвитку релігійна освіта акумулювала досвід адаптації до швидкозмінних соціально-економічних вимог. Сьогодні зацікавлення викликає питання організації різних форм навчання, в якій кожна надає нові знання необхідні для професійної та суспільної діяльності. У цьому контексті активізується історичні

надбання підготовки духовенства та можливості творчого впровадження регіонального досвіду Закарпаття в сучасний освітній простір України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наукових публікаціях останніх років фрагментарно аналізується розвиток релігійної освіти у Закарпатті у працях М. Баяновської, Б. Качура, В. Росула, Т. Росул, П. Стрічика, В. Химинця, М. Талапканича, С. Човрій, О. Яцини та ін. Вплив закладів духовної освіти на розвиток культурного відродження у регіоні розглянуто В. Гомоннаєм, І. Гранчаком, Л. Філіпом та ін. Роль релігійних діячів в історії та культурі краю окреслена в наукових публікаціях М. Вегеша, Д. Данилюка,

ОРГАНІЗАЦІЙНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕРШОГО РЕЛІГІЙНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В ЗАКАРПАТТІ

А. Пекара, М. Кляп, М. Федаки та ін. Дослідження вищезгаданих розкривають окремі аспекти обраної нами проблеми.

Мета статті полягає у розкритті організаційних умов становлення Ужгородської греко-католицької семінарії та виявити суспільно-політичні та соціокультурні чинники, що здійснювали визначальний вплив на діяльність навчального закладу.

Результати дослідження. Предтечею фахового навчання духовенства на території сучасного Закарпаття був монастирський вишкіл. На початку XVI ст. Західна та Східна Церкви переклали відповідальність за формування нових поколінь духовенства на єпископів. Кожна єпархія своїми силами забезпечувала підготовку духовенства для власних потреб відповідно до рішення Тридентського Собору (1545 – 1563) №23 від 1563 р. Технології відбору, навчання та висвяти духовенства було визначено у “Архиериконі” – книзі архієрейських чинностей. У результаті, як стверджує О. Петров, середньовічне духовенство Угорської Русі, Західної Русі та Московії характеризували – неучтво, невігластво, розпуста, хабарництво [9].

Відсутність освіти в духовенства викликала занепокоєння у світської влади. Розпорядженням Ужанського жупана графа Г. Другета від 4 лютого 1568 р. єпископу Ладиславу надано дозвіл провести обстеження як отці церкви навчають вірників. Архієпископ Г. Липай доповів Конгрегації для пропаганди віри про низький рівень освіченості духовенства і просив фінансову підтримку для організації освіти духовенства. Проблема піднімалась в Егері архієпископом Т. Палфі, який пропонував відсилати молодь на навчання до Риму, Луки, Відня та ін. Однак, в період, коли закарпатські єпископи призначались тільки обрядовими вікаріями у латинських єпископів Егеря питання освіти русинського (українського) духовенства залишилося поза увагою Конгрегації [14, 12].

На становлення духовної освіти позитивно вплинуло об'єднання православної церкви з католицькою, відомий як т.зв. Ужгородська церковна унія затверджена синодом угорської ієрархії у Тирнові (1646 р.). Згідно цієї унії було збережено східний обряд, єпархія отримала право вибору єпископа, греко-католицьке духовенство у привілегах зрівнялося з римо-католицьким. Мукачівський єпископ П. Партеній звернувся з проханням до імператора Австрії Фердинанта III про створення навчального закладу для духовенства. На його прохання в Мукачеві була заснована богословська школа для навчання дяків [10].

На власні кошти єпископ Мануїл Ольшавський

(1743 – 1767) здійснив реконструкцію навчальних приміщень Мукачівської богословської школи. Дослідники В. Гранчак, Д. Данилюк, А. Пекар притримуються думки, що єпископ Ольшавський заснував згадану а також богословські школи в Марія Повчі, Надь Бані, Марамрош-Сигеті, та у Турці (тепер місто у Львівській обл.) для румунських богословів. Єпископ розробив правила вступу до навчальних закладів т. зв. “Регулу” для абітурієнтів, а в 1758 р. – “Установленіє”, у якому окреслено систему підготовки духовенства. Для здобуття вищої освіти мукачівські єпископи змушені були посилати здібну молодь на навчання у семінарії Пешта, Трнави та Егеру [11, 95 – 100].

Усвідомлюючи вразливість неосвіченого, багатоконфесійного і поліетнічного населення східних територій Австро-Угорської імперії до російського впливу імператриця Марія-Терезія в 1774 р. заснувала у Відні для румунів із Семигороддя (Угорщина), а також хорватів і сербів, галицьких та угорських русинів семінарію при церкві св. Варвари “Королівську греко-католицьку генеральну семінарію у Відні при св. Варварі” (Regium generale Seminarium Graco-Catholicum Viennae ad Sanctam Barbaram) або “Барбареум”. У “Барбареумі” навчалось 48 богословів, зокрема 9 – із Мукачівської єпархії, 2 – монахи-василіани із Мусиської латинської єпархії, 2 – для греко-католицьких парохій. В домашній семінарії Марія-Терезія, за даними М. Лучкая, надавала освіту 40 греко-католицьким богословам [11, 94 – 95].

Спільне навчання русинського духовенства у “Барбареумі” формувало розуміння етнічної єдності русинів (українців) вихідців з різних етнічних територій Австрійської імперії і будило їх національну самосвідомість. Як зазначав О. Барвінський “взаємне пізнання питомців з Мукачівської і Пряшівської єпархій з питомцями Львівської й Перемишльської єпархій розбуджувало почуття приналежності всіх до одного українського народу” [15, 27 – 28].

У зв'язку з канонізацією Мукачівської греко-католицької єпархії 19 вересня 1771 р. Імператорським наказом від 1 березня 1775 р. передано приміщення колишньої Ужгородської єзуїтської колегії в розпорядження Мукачівської єпархії. Єпископ Андрій Бачинський (1773 – 1809) переніс в 1776 р. разом з єпископською резиденцією богословську школу з Мукачева в Ужгород. Залучивши державні дотації, виділені на навчання русинського греко-католицького духовенства в “Барбареумі” у 1778 р. Андрій Бачинський розпочав підготовку духовного кліру в Королівсько-єпископській греко-католицькій

ОРГАНІЗАЦІЙНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕРШОГО РЕЛІГІЙНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В ЗАКАРПАТТІ

семінарії м. Ужгорода. Зазначимо, що на протязі терміну діяльності навчального закладу його назва і статус неодноразово змінювалися. Офіційний початок роботи духовної семінарії поклав документ про передачу Ужгородського замку під приміщення освітнього закладу був датований 28 жовтня 1781 р. [4, 3].

Навчання у Ужгородській королівсько-єпископській греко-католицькій семінарії тривало 4 роки і організовувалось на зразок католицьких семінарій з обов'язковою середньою освітою семінаристів, знанням латини та німецької мови та філософії [7, 224 – 248]. Процес освіти регулювався уставом розробленим на підставі “Ratio Studiorum”. Підготовка духовенства здійснювалося за типовими навчальними планами, затвердженими імператрицею Марією-Терезією в 1779 р., зміненим в 1792 – 1793 рр. Відповідно до цих планів навчання духовенства практичного напрямку і теоретиків відрізнялося тільки ступенем і здійснювалося за однаковими програмами. Душпастирську практику семінаристи здобували в кафедральному Хрестовоздвиженському соборі м. Ужгорода та інших храмах Мукачівської греко-католицьких єпархій.

З теоретичних курсів семінаристи вивчали історію Старого і Нового завітів з герменевтикою, єврейську й грецьку мови, теологію з патрологією, догматику, моральне і пасторальне богослов'я, церковне право. Нові курси з історії церкви, історії рідного краю, східнохристиянських обрядів, риторики, тощо викладали церковнослов'янською мовою, яку ідентифікували як народну. Навчання румунських семінаристів забезпечували викладачі, які володіли румунською. Додаткове навчання організували для духовенства, яке після здобуття богословської освіти в Римі, Відні, Егері, Великому Варадині, Тирнаві, тощо не володіло народною мовою і могло здійснювати обряди, як того вимагали циркуляри єпископа Андрія Бачинського [7, 245 – 248].

Дотримання правової бази контролювалося окружною Наглядною радою Угорської Русі. До семінарії приймали молодь після закінчення гімназії і за рекомендацією пароха. Вже в перші роки в семінарії навчалось 62 (1779) та 71 (1781) богословів (з них 22 румунів), на державні дотації (3 000 фл.) навчалось 40 богословів (8 – румуни) в т.ч. 14 висвячених уже в диякони. Найменше семінаристів налічувалося в 1787 – 1788 рр. – 23, а найбільше в 1809 – 1810 рр. – 120. Контингент студентів невпинно зростав. Вже в 1825 р. на одне місце претендувало понад два абітурієнта. В середині 40-х років XIX ст. контингент студентів складав 160 – 165 чоловік. За півстоліття семінарію закінчили 2 500 священників [16, 65 – 72].

Відповідно до статуту навчального закладу керівництво здійснювали настоятель або ректор, префекти (декани) і спиритуали (духовні вихователі). Керівництво і контроль за навчанням здійснювали проректори: один відповідав за богословський напрямок, інший – за організацію світських курсів. Деякий час ці посади охоплювали визнані вчені І. Раковський та І. Фагарашій. У зв'язку із збільшенням контингенту семінаристів та вдосконаленням адміністративного апарату, зміною вимог до професорсько-викладацького колективу 1801 р. було внесено зміни до уставу семінарії [4].

Першим настоятелем навчального закладу став випускник Стерської семінарії Іван Бокшай (1874 – 1939). Згодом назву керівника змінили на – ректор. Навчальний заклад очолювали ректори – Григорій Таркович і Микола Товт – Пряшівські єпископи та Юлій Фірцак – Мукачівський єпископ, Олександр Хіра – помічний єпископ Мукачівський; духівники (спиритуали) – Василь Такач – перший єпископ Пітсбурзький (США), Теодор Ромжа – єпископ Мукачівський; префекти – Юлій Дрогобецький – Крижевацький єпископ, Іван Валій та Стефан Новак – Пряшівські єпископи, Петро Гебей – Мукачівський єпископ. Списки керівництва семінарії з зазначенням років перебування на посаді подано Ю. Гаджегою [4, 35 – 37].

У залежності від етапів становлення і розвитку семінарії змінювались вимоги до професійного рівня викладачів. Спочатку до викладання в семінарії допускались професори з ступенем доктора богослов'я або богослови, які успішно склали державний іспит з богослов'я при університеті. Інколи через вакантні посади викладачів предмети не викладалися. З часом вимоги зросли і до викладання запрошували професорів на конкурсних засадах [7, 244 – 248].

Навчальний заклад надавав духовенству освіту вищого рівня. Актуальними були різні форми богословської освіти, кожна з яких підпорядковувалась основній меті – підготувати високоосвічену молодь, готову до виконання душпастирських обов'язків та суспільної діяльності. Почасковий етап навчання забезпечувало 4 річне підготовче навчання. Для навчання практикуючого духовенства організовано “Дім для пресвітерів”, в якому додатково вивчали літургію і обряди на народній мові. Діяв екстернат для духівників, які жили в місті і відвідували додаткове навчання. При семінарії діяв інтернат для сиріт та дітей священників [3].

В Ужгородській семінарії готували духовенство для Мукачівської, Великоварадинської та Пряшівської єпархій. Зауважимо, що семінарії навчалися не тільки місцеві юнаки а й вихідці з

ОРГАНІЗАЦІЙНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕРШОГО РЕЛІГІЙНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В ЗАКАРПАТТІ

Східної Словаччини, прикарпатських районів Галичини, Північної Угорщини, Північної Трансильванії та ін. Отже можна стверджувати, що Ужгородська греко-католицька семінарія достойно продовжила традиції “Барбареуму” і стала осередком виховання національно свідомої еліти духовенства.

Боротьба проти правління Габсбургів у середині XVIII ст. переросла у буржуазно-демократичну революцію (1848), яка привела до утворення Австро-угорської монархії, але регіональних конфліктів не вирішила. Зміна державного устрою спричинила тиск закарпатське духовенство з боку угорських шовіністів і відстроненість австрійського державного управління. Угорська влада намагалась усіма способами зденационалізувати греко-католицьке духовенство. Боротьба за переломлення свідомості народу розпочалася з Ужгородської семінарії [1, 70].

Після смерті Андрія Бачинського угорська Намісницька рада, погрожуючи зменшенням державного фінансування семінарії, домоглася проведення навчально-виховного процесу на латинській мові. Починаючи з 1810 р. було впроваджено латинські підручники і латинь стала мовою навчання. За даними А. Пекаря, ще деякий час професори викладали народною мовою курси пасторального богослов'я, перегогії й навчання обрядів [8, 141].

Опираючись на власний досвід освіти в провідних європейських закладах професори семінарії намагались інтегрувати освіту і наукові дослідження. Базою для наукових робіт семінаристів та професорів стала єпископська бібліотека. У результаті розпуску Ужгородського єзуїтського монастиря (1773) 2043 книги монастирської бібліотеки були передані і єпископу Андрію Бачинському. За власні кошти єпископ поповнював бібліотечні фонди новими книгами. Він підтримував зв'язки з тодішніми славістами австрійської імперії Дюрічем та Домбровським. У результаті було створено єпископську бібліотеку з фондом понад 9000 примірників книг. Одночасно, закладено єпископський архів, у якому зберігались всі важливі документи Мукачівської греко-католицької єпархії [5, 26].

Вагомий вклад у розвиток богословської науки, історії церкви внесли викладачі Ужгородської греко-католицької семінарії. Визнані композиторські напрацювання першого настоятеля Івана Бокшая (1874 – 1939) в галузі церковного співу [12]. Автором “Русько-угорської или Мадярської граматики” був ректор семінарії Іван Фагарашій (1786 – 1834) [14, 15]. Проректор семінарії І. Раковський (1815 – 1855) провів вагомі

етнографічні розвідки, у яких закликав наукову громадськість зарубіжжя виступити на захист місцевого народу від асиміляторської політики чужинців [6, 198 – 202].

Фундаментальні наукові дослідження в галузі історії церкви були проведені префектом семінарії М. Дулішковичем (1843 – 1847). В 1874 – 1877 рр. вийшла тритомна праця І. Дулішковича “Историческія черты Угро-русскихъ” [8, 187]. Префект семінарії Ю. Гаджега (1908 – 1939) опублікував праці, які уточнюють історичні факти каноніюї візитації єпископа М. Ольшавського [8, 194]. Професор Ужгородської греко-католицької духовної семінарії канонік А. Балудянський (1807 – 1853) на основі рукописної історії М. Лучкая створив ряд підручників для навчання семінаристів, які здобули популярність не тільки в Закарпатті а й у Галичині [8, 188].

На кінець XIX ст. в Австро-Угорській імперії змінюється вектор духовної освіти з парафіяльно-буденної, на духовно-богословську, а це, у свою чергу, сприяло поширенню наукових досліджень семінаристів. Найбільшої популярності набула наука дослідження О. Духновича (1803 – 1865) в галузі філософії, літератури, мови, історії, тощо. Наукову цінність становить педагогічна діяльність О. Духновича, зокрема, першок підручники з педагогіки “Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских” (Львів, 1857) [6, 138 – 155]. Дослідження з історії, етнографії, літератури забезпечили наукове визнання Ю. Жаткович (1855 – 1920), випускника семінарії. Значним здобутком досліджень Ю. Жатковича стало удосконалення історичної концепції попередників щодо автохтонності закарпатських русинів. Ю. Жаткович першим із закарпатських вчених безкомпромісно визначився у мовному питанні, визнавши народну мову українською і чітко вказав – “русин” і “руський” є різними етнонімами і підтвердив висновки А. Дешка та І. Дулішковича про генетичну спорідненість закарпатських русинів із усім українським народом [6, 229 – 236]. Після закінчення Ужгородської греко-католицької духовної семінарії викладачем історії церкви Марія-Повчанського монастиря, а згодом майже чверть століття був ігуменом Мукачівського монастиря А. Кралицький (1835 – 1894). Його перу належить сотні наукових та публіцистичних праць, що друкувалися не тільки в Австро-Угорщині а також у Галичині, Україні, Росії. Коло наукових інтересів А. Кралицького становили проблеми розвитку духовної культури європейських народів [6, 175 – 182].

Розвиток творчого потенціалу забезпечувала гурткова робота. Вагомим значення надавалось самоосвіті студентів. Перші спроби налагодити

ОРГАНІЗАЦІЙНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕРШОГО РЕЛІГІЙНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В ЗАКАРПАТТІ

гурткову роботу, за даними Ю. Гаджеги, були зроблені в 1835 р. і розглядались як засіб культурно-освітнього прогресу і національного самоусвідомлення. Події “Весни народів” розбудили бажання у семінаристів ґрунтовніше вивчити самобутність мови, літератури, фольклору, звичаїв, вірувань, традицій, побуту європейських народів. На прохання семінаристів було організовано гуртки для вивчення культурних особливостей угорців, румунів, італійців, росіян тощо [4, 64].

В 1845 р. розпочав роботу музичний гурток. Крім цього з 1831 р. діяв церковний хор семінарії, засновником якого і першим диригентом був Константин Матезонський (1794 – 1858). Створений колектив, назвали “Гармонія”. Цей хор став першим у Закарпатті фаховим музичним колективом. Багатоголосся хору на св. Літургії у кафедральному соборі м. Ужгорода приніс визнання хору семінарії за межами Угорської Русі: в Пряшеві та Будапешті. Прихожани, які перед тим ніколи не чули хорового церковного співу, були в захопленні, приїжджали здалеку, щоб почути “ангельський спів”. Хор у різні роки налічував від 37 до 47 учасників. Найздібніші семінаристи отримували стипендії. За людські та професійні якості на протязі 25 років керівництва, хористи називали К. Матезонського “батьком” [13].

У міжвоєнний період навчання в семінарії проводилось, як в часи єпископа Бачинського – українською мовою. Семінарія отримала статус Богословського ліцею і термін навчання збільшився до 5 років. Під час угорської окупації в 1933 – 1944 рр. семінарія повернулася до мадяризації. В 1941 р. статус навчального закладу змінено на академію. Починаючи з літа 1944 р. приміщення семінарії окупували німецькі, потім – радянські війська, проте навчання продовжувалось, хоча кількість семінаристів зменшувалась. Згідно з даними її останнього ректора капітулярного вікарія Миколи Муранія, станом на 31 липня 1947 р., лише 40. Підготовка майбутніх пастирів не припинялася навіть тоді, коли їх було вигнано з приміщення на території Ужгородського замку в травні 1947 р.: їх духовний вишкіл здійснювався в приміщенні єпископської резиденції до 16 лютого 1949 р. [2, 403 – 404].

З 1949 року, учас ліквідації Мукачівської греко-католицької єпархії, академію закрили. Розпочалася підпільне навчання, протягом 1956 – 1991 рр. було підготовлено і висвячено 53 священники. У 1989 р. офіційно відновлено діяльність богословської академії. Вона почала діяти в м. Мукачево під керівництвом ректора – владики Йосифа Головача. Отримавши у 1992 році територію під будівництво при в’їзді в с. Минай,

що біля Ужгорода, 28 червня того ж року був посвячений наріжний камінь будови академії. 1992 – 1993 навчальний рік розпочали вже в Ужгороді, 3 часу відновлення діяльності Мукачівської греко-католицької єпархії понад 150 студентів академії отримали дипломи про закінчення філософської та теологічної освіти в Ужгородській греко-католицькій богословській академії ім. блаженного Теодора Ромжі.

Висновки. Процес становлення релігійної освіти у Закарпатті нерозривно пов’язаний із суспільно-історичним та культурним розвитком краю. Визначальним чинником заснування Ужгородської греко-католицької семінарії стало канонічне виокремлення Мукачівської греко-католицької єпархії 1771 р. до її державної ліквідації у 1949 р. та відновлення в період незалежності України. Вагомими організаційними умовами діяльності семінарії були матеріальне забезпечення, правова база, контроль і управління. Навчання українською мовою сприяло формуванню національного самоусвідомлення та активної громадської позиції. Позитивним здобутком в організації навчання стало надання різних форм богословської освіти, створення середовища для наукових досліджень та гармонійного розвитку молоді.

Перспективи подальших досліджень. Проведена робота не вичерпує всіх важливих аспектів проблеми. На увагу заслуговують проблеми відображення в навчальних планах семінарії еволюції змісту освіти та аналіз методів і форм навчання в закладах релігійної освіти.

Література

1. Баран О. Нариси історії Пряшівщини. – Вінніченг: Накладом Української Вільної Академії Наук. – 1990. – 149 с.
2. Бендас С.М. Священники-мученики, сповідники вірності / С.М. Бендас, Д.С. Бендас. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 412 с.
3. Волошин А. Культурна праця греко-католицької церкви. / Августин Волошин. Твори. // Упорядкування, передмова, підготовка текстів та примітки Олекси Мишанича і Павла Чучки. – Ужгород: “Гражда”. – 1995. – С. 102 – 113.
4. Гаджега Ю. Історія Ужгородської Богословської семінарії в її головних чертах / Ю. Гаджега. – Ужгород, 1928. – 64 с.
5. Гранчак І. Роль Ужгородської духовної семінарії в розвитку культурного відродження Закарпаття в першій половині XIX ст. / В. Гранчак // Важливі віхи в історії Мукачівської греко-католицької єпархії: доповіді наукового семінару. – Ужгород: ТОВ “Колір принт” 1998. – С. 25 – 32.
6. Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку XX ст.) / Д. Данилюк / – Ужгород: ВАТ “Патент”, 1997. – 289 с.

**ОРГАНІЗАЦІЙНІ УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕРШОГО
РЕЛІГІЙНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В ЗАКАРПАТТІ**

7. Пан С. *Історія Закарпаття* / С. Пан / Редактори: Ігор Пелехатий, Марія Вуянко, Володимир Криворучко та Ірина Шумада. – Т. III. 1716–1939. – Івано-Франківськ: “Нова Зоря”, 2003. – 648 с.
8. Пекар А. *Нариси історії церкви Закарпаття. Т. I. Єрархічне оформлення/ Атанасій Пекар.* – видання друге. – Рим-Львів: Видавництво Отців Василіан “Місіонер”, 1997. – 232 с.
9. Петровъ А. “Старая вѣра” и унія въ XVII – XVIII вв. Пояснительная записка / А. Петровъ // *Материали для історіи Угорской Руси.* – Т. II. – Санкт-Петербурзь: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1906. – 88 с.
10. Лелекачъ Н. *Мункачевская богословская школа (1744 – 1776) / Н. Лелекачъ // Литературна недѣля.* – 1943. – Чис. III. – С. 237 – 240, 246 – 250.
11. Лучкай М.М. *Історія карпатських русинів: У шести томах / М.М. Лучкай / Дешифрування рукопису Ю.М. Сака; переклад українською мовою Ю.М. Сака, М.В. Ороса, Й.О. Баглая; покажчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний покажчик І.М. Сенька.* – Т. VI. – Ужгород: ВАТ “Видавництво “Закарпаття”, 2011. – 472 с., іл.
12. Родіна С. “Церковне простопініє” Іоана Бокшая: історія створення [Текст] / С. Родіна // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство.* – Вип. 1(19). – Тернопіль: ТНПУ, 2008. – 45 – 50.
13. Стешко Ф. *Церковна музика на Підкарпатській Русі / Федір Стешко // Науковий збірник товариства “Просвіта” в Ужгороді. Річник XII / [під ред. В. Гаджеги, А. Волошина, І. Панькевича, В. Бірчака].* – Ужгород: друкарня оо. Василян, 1937. – С. 118 – 128.
14. Філіп Л. *Утворення Ужгородської духовної семінарії – важлива подія в духовному та культурному житті Закарпаття / Л. Філіп // Важливі віхи в історії Мукачівської греко-католицької єпархії: доповіді наукового семінару.* – Ужгород: ТОВ “Колір принт”, 1998. – С. 11 – 15.
15. Світильник істини: Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові 1928 – 1929 – 1944 // Зібрав П. Сенця. – Торонто, 1973. – 719 с.
4. Hadzheha Yu. (1928). *Istoriia Uzhhorodskoi Bohoslovskoi semynariy v ee glavnykh chertakh [History of Uzhgorod Theological seminary in its main features].* Uzhhorod, 64 p. [in Ukrainian].
5. Hranchak I. (1998). *Rol Uzhhorodskoi dukhovnoi seminarii v rozvytku kulturnoho vidrodzhennia Zakarpattia v pershii polovyni XIX st. [The role of the Uzhgorod theological seminary in the development of the cultural renaissance of Transcarpathia in the first half of the nineteenth century].* Uzhgorod: “Kolir print” Publ., pp. 25 – 32. [in Ukrainian].
6. Danyiuk D. (1997). *Istoriia Zakarpattia v biohrafiakh i portretakh (z davnikh chasiv do pochatku XX st.) [The history of Transcarpathia in the biographies and portraits (from ancient times to the early twentieth century)].* Uzhgorod: “Patent” Publ., 289 p. [in Ukrainian].
7. Pap S. (2003). *Istoriia Zakarpattia [The history of Transcarpathia].* Ivano-Frankivsk: “Nova Zoria” Publ., 648 p. [in Ukrainian].
8. Pekar A. (1997). *Narysy istorii tserkvy Zakarpattia [Essays on the history of the Church of Transcarpathia].* Rome-Lviv: “Misioner” Publ., 232 p. [in Ukrainian].
9. Petrov A. (1906). “Staraja vera” i uniiia v XVII – XVIII vv. *Poiasnytelnaia zapyska [“Old faith” and the union in the XVII – XVIII centuries. Explanatory note].* Saint Petersburg: Typography of Imperial Academy of Sciences, 88 p. [in Russian].
10. Lelekach N. (1943). *Munkachevskaia bohoslovskaja shkola (174 – 1776) [Mukachevo theological school].* Uzhgorod: *Literary Sunday*, pp. 237 – 240, 246 – 250. [in Ukrainian].
11. Luchkai M.M. (2011). *Istoriia karpatskykh rusyniv: U shesty tomakh [Carpatho-Rusyn History: In six volumes].* Uzhgorod: “Zakarpattia” Publ., 472 p. [in Ukrainian].
12. Rodina S. (2008). “Tserkovne prostopiniie” Ioana Bokshaya: *istoriia stvorennia [“Church singing” Ioana Bokshay: history of creation].* Ternopil: TNPU Publ., pp. 45 – 50. [in Ukrainian].
13. Steshko F. (1937). *Tserkovna muzyka na Pidkarpatskii Rusi [Church music in Carpathian Ruthenia]* Uzhgorod: “Vasyliian” Publ., pp. 118 – 128. [in Ukrainian].
14. Filip L. (1998). *Utvorennia Uzhhorodskoi dukhovnoi seminarii – vazhlyva podiia v dukhovnomu ta kulturnou zhytti Zakarpattia [Creation of Uzhgorod theological seminary – an important event in the spiritual and cultural life of Transcarpathia].* Uzhgorod: “Kolir print” Publ., pp. 11 – 15. [in Ukrainian].
15. Senytsia P. (1973). *Svitylnyk istyny: Dzhherela do istorii Ukrainiskoi Katolytskoi Bohoslovskoi Akademii u Lvovi 1928 – 1929 – 1944 [The lamp of truth: sources for the history of the Ukrainian Catholic Theological Academy in Lviv 1928 – 1929 – 1944].* Toronto, 719 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.03.2017